

Rakip Paradigmalar: Alman Felsefesinin İstanbul Üniversitesi'ne Girişi

Competing Paradigms: On the Reception of German Philosophy at Istanbul University

Pascale Roure¹

¹Bergische Universität Wuppertal,
Philosophisches Seminar, Gaußstraße 20,
42119, Wuppertal, Deutschland

ORCID: P.R. 0000-0003-3917-4131

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Pascale Roure,
Bergische Universität Wuppertal,
Philosophisches Seminar, Gaußstraße 20,
42119, Wuppertal, Deutschland
E-posta/E-mail: roure@uni-wuppertal.de

Başvuru/Submitted: 04.08.2018

Revizyon Talebi/Revision Requested:
11.08.2018

Son Revizyon/Last Revision Received:
20.08.2018

Kabul/Accepted: 26.08.2018

Atıf/Citation:

Roure, Pascal. "Rakip Paradigmalar: Alman Felsefesinin İstanbul Üniversitesi'ne Girişi." *Felsefe Arkivi* 49 (2018): 37-51.
<https://doi.org/10.26650/arcpp2018-596519>

ÖZET

Bu makalenin amacı, Almanya ile Türkiye arasındaki akademik ilişkiler çerçevesinde, Alman felsefesinin İstanbul Üniversitesi'ne girişini incelemektir. Bu karmaşık süreç, Almanya'dan sürgün edilen profesörlerin 1930'lu yıllarda Türkiye'de bulunmalarıyla sınırlı olmayıp siyasi ve uzun süreli bir bilgi aktarımı perspektifinden değerlendirilmeyi gerekli kılmaktadır. Yeni-kantçı gelenek karşısındaki eleştirel tartışmayla 1920'li yıllarda gelişen Alman felsefesinin rakip paradigmatları, Türkiye'de ulusal ve sekülerleştirilmiş bir akademik felsefenin yeniden tanzimi için kullanılmıştır. İstanbul Felsefe Bölümü'nde sürgündeki profesörlerin temsil ettiği mantıksal ampirizm ve eleştirel pozitivizme paralel olarak, reformdan sonra ilk doktoralı doçentlerinin de hocaları olan Rothacker'in kültürel antropolojisi ile Hartmann'ın yeni ontolojisi de giderek artan bir ilginin konusu olmuştur. Alman felsefesinin bu etkisi, savaş sonrasında ontoloji ve felsefi antropolojiyi temsil eden Alman hocaların da İstanbul'a gelmesiyle 1960'lı yıllara kadar iyice yoğunlaştı ve ikinci kuşak doçentlerin formasyonuna katkıda bulundu. Ontoloji ve felsefi antropoloji hem geleneksel felsefi anlayışların bir ikamesi hem de İstanbul'da sürgündeki felsefecilerin desteledikleri paradigmatlara -mantıksal ampirizm gibi- bir alternatifti. Alman felsefesinin söz konusu kurumsal olarak girişinin, Türkiye'de akademik felsefenin teorik ve lengüistik yeniden tanziminde oynadığı rol nedir? Bu farklı paradigmatlar nasıl modernite söylemi içinde kullanıldı ve nasıl, geleneksel, metafizik ya da İslami denen kıymetten düşmüş felsefe kavramlarının yerini aldı?

Anahtar Kelimeler: Bilgi Aktarımı, Türk-Alman Akademik İlişkileri, Akademik Felsefe Tarihi, İstanbul Üniversitesi, Mantıksal ampirizm, Ontoloji, Felsefi Antropoloji

ABSTRACT

The aim of this article is to analyze the reception of German philosophy at Istanbul University in the context of the academic relations between Germany and Turkey. These complex relations should not just be restricted to the presence of exiled German scholars in 1930s Istanbul. They must be reassessed in light of a broader political transfer of knowledge. The 1920s German philosophy paradigms that stood against the neo-Kantian tradition were used in Turkey in order to lay the foundations of a national and secularized academic philosophy. With the nomination of several associate professors trained in Germany in the 1930s, Nicolai Hartmann's "new ontology" as well as philosophical anthropology became the most discussed philosophical paradigms at Istanbul University. They were

perceived as a substitute for certain conceptions of philosophy which were deemed traditional, as well as an alternative to the paradigms endorsed in 1930s Istanbul by exiled philosophers, such as logical empiricism. This influence of Hartmann's ontology and anthropologic theories continued to grow after the Second World War until the 1960s, with the arrival of German professors who contributed to the training of the next generation of Turkish associate professors. What role did that largely institutionalized reception of German philosophy play in the linguistic and theoretical reorganization of Turkish academic philosophy? How were those different paradigms used in the discourse on modernity and how did they come to replace the devaluated traditional conceptions of philosophy?

Keywords: Transfer of Knowledge, Turkish-German Academic Exchange, History of Academic Philosophy, Istanbul University, Logic Empirism, Ontology, Philosophical Anthropology

Rakip Paradigmalar: Alman Felsefesinin İstanbul Üniversitesi'ne Girişi

“En önemli konu insandır. Felsefe çalışmalarında bilim felsefesi, lojistik, analitik felsefe dışındaki bütün araştırmalar insan üzerinedir, insanla ilgilidir.” Takiyettin Mengüşoğlu

Giriş

Eldeki makalenin amacı, Alman felsefesinin İstanbul Üniversitesi'ne, yani Türkiye'nin ilk Felsefe Bölümü'ne girişini ve tarihsel gelişimini sunmaktır². Bu konu genellikle, 1933'ten itibaren Nazi Almanyası'ndan kaçan profesörlerin İstanbul Üniversitesi'ne katkılarını indirgenerek incelenmiştir. Bizim için dikkat çekici, ve belki daha önce pek de farkına varılmamış olan konu ise, İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün, derinden çatallanmış Alman felsefesinin farklı paradigmlarına ev sahipliği yapmış olmasıdır.

Alman felsefesinden kastettiğim, tek ve homojen bir gelenek değildir. Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı öncesinde akademideki en hakim felsefe geleneği yeni-kantçılık hareketi idiyse de, savaş sonrasında Alman felsefesinde yeni paradigmlar belirmeye başlamıştı. Gérard Raulet'in çalışmalarından yola çıkarsak³, Weimar Cumhuriyeti döneminde (1919–1933) dört ana paradigmanın doğduğunu söyleyebiliriz: felsefi antropoloji, varoluş felsefesi, toplumun eleştirel teorisi ve mantıksal ampirizm (Viyana Çevresi ve Reichenbach tarafından kurulmuş Berlin Grubu⁴). Bu çeşitli kurgusal paradigmların akademide belli bir hegemonya mücadelesine hizmet etmek için yaratıldıklarını belirtmek gerek.

1 Takiyettin Mengüşoğlu, “Felsefe, Kültür, Dil, Eğitim ve Felsefi Antropoloji Konusunda Söyleşi”, in: Arslan Kaynaradağ (haz.), *Felsefecilerle Söyleşiler*, İstanbul: Elif 1986, s. 93–117, s. 107.

2 Bu çalışma, “Deutscher Geist am Bosphorus. Zur Rezeption von Ontologie und philosophischer Anthropologie an der Universität Istanbul (1933–1960)” [İstanbul'da Alman Ruhü. Ontoloji ve Felsefi Antropoloji'nin İstanbul Üniversitesi'ndeki alımlanışı üzerine (1933–1960)] başlıklı araştırma projesi (DFG-Förderung RO 5684/1-1) çerçevesinde hazırlanmıştır ve 2 Mayıs 2018 tarihinde İstanbul Üniversitesi Uluslararası Felsefe Kongresi'nde sunulmuştur. Metnin son okumasındaki katkıları nedeniyle Nihan Özyıldırım ve Emre Şan'a teşekkür ederim.

3 Gérard Raulet, *La philosophie allemande après 1945*, Paris: A. Colin 2006, s. 17.

4 Berlin Grubu (Gesellschaft für empirische/wissenschaftliche Philosophie) hakkında, krş Lutz Danneberg et al. (haz.), *Hans Reichenbach und die Berliner Gruppe*, Braunschweig-Wiesbaden: Vieweg 1994 ve Nikolay Milkov (haz.): *Die Berliner Gruppe. Texte zum Logischen Empirismus von Walter Dubislav, Kurt Grelling, Carl G. Hempel, Alexander Herzberg, Kurt Lewin, Paul Oppenheim und Hans Reichenbach*, Hamburg: Felix Meiner Verlag 2015.

1930'larda Türkiye'de yazılan Alman felsefesi tarihi üzerine yayınlarda, yani büyük ihtimalle Ernst von Aster'den etkilenmiş olan Hilmi Ziya Ülken'in eserlerinde⁵, mantıksal ampirizm ve geniş anlamda "varlık felsefesine dönüş" olarak⁶ fenomenoloji arasında bir karşıtlık ortaya çıkar. Bir yanda yeni-kantçılığın kritik bir ele alınışı olarak tasarlanan mantıksal ampirizmden bahsedebiliriz. 1933'ten sonra yalnızca sürgünde geliştirilen bu paradigma⁷, İstanbul Üniversitesi'nde Hans Reichenbach tarafından temsil edilir. Öte yandan fenomenoloji başlığı altında yeni ontoloji, felsefi antropoloji, varoluş felsefesi ve felsefi hermeneutik gibi çeşitli akımlar sıralanabilir. Bu akımlar ise, Nazi döneminde Alman üniversitelerinde devamlı bir gelişme zemini bulmuştur.

1933'teki üniversite reformuyla ve bundan önce Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı'nın yurtdışı burs programıyla, Alman felsefesinin İstanbul Üniversitesi'ne girişi kurumsallaşmıştır. Dolayısıyla İstanbul Üniversitesi, iki savaş arası dönemdeki Alman felsefesinin, rekabet halindeki paradigmasının karşı karşıya geldiği eşsiz bir örnek teşkil etmektedir. Bu sürecin, Türkiye'deki akademik felsefe ve felsefi terminolojinin yeniden oluşturulması için oynadığı rol nedir? Türkiye'deki tarih yazımı bağlamında, felsefe tarihi nasıl etkilenmiştir?

Makalem üç bölümden oluşmakta: Birinci bölümde, 1933'ten önceki Türk-Alman akademik ilişkileri çerçevesinde, Alman felsefesinin Türkiye'ye girişine dair genel görüntüyü tasvir etmeye çalışacağım. İkinci bölümde Almanya'da eğitim görüp Türkiye'ye dönmüş doçentler ile Almanya'dan sürgün edilip İstanbul Üniversitesi'ne gelen profesörler arasındaki fikir alışverişlerini sorgulayacağım. Üçüncü bölümde ise, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ikinci kuşak Türk filozoflarını yetiştiren Almanya'dan gelen başka profesörleri tanıtacağım.

I. Türk-Alman akademik ilişkileri çerçevesinde Alman felsefesinin Türkiye'ye girişi: Birinci Dünya Savaşı ve Weimar Cumhuriyeti Dönemleri

Türk-Alman siyasi ve akademik ilişkileri güçlendiği için, İstanbul Üniversitesi'ne Alman felsefesinin girişi kolay olmuştur. Bu akademik ilişkiler, Geç Osmanlı döneminde başlamıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya, kendisini Avrupa modernitesinin modeli olarak ortaya koymaya çalışır.⁸ Söz konusu siyasi ve diplomatik bağlamda, Alman müderrisler İstanbul Dârülfünûn'a gönderilmiştir. Bu Alman varlığı mevcut Fransız üniversite sisteminin yerine geçip Alman tipi üniversite kurmayı amaçlar⁹. Felsefe müderrisi olarak Almanya'dan gelen Günther Jacoby (1881–1969) Dârülfünûn'unda felsefe tarihi dersleri vermiştir. Jacoby, Berlin

5 Hilmi Ziya Ülken, *Yirminci Asır Filozofları*, İstanbul: Kanaat Kitabevi 1936, s. 211–335; Krş. Ernst von Aster, *Die Philosophie der Gegenwart*, Seider: A. W. Sijthoff 1935.

6 Ernst von Aster, "Les aspects principaux de la philosophie allemande contemporaine", in: *Revue de Métaphysique et de Morale* 38/2 (1931), s. 259–275, s. 261. Krş. Ernst von Aster, "Çağdaş Alman Felsefesinin Başlıca Görünüşleri", çev. Vehbi Eralp, in: *Felsefe Arkivi* III/2 (1955), s. 39–51.

7 Retrospektif bir sınıflandırma kullanılarak, toplumun eleştirel teorisi paradigması gibi, mantıksal ampirizm paradigması hep sürgünde ve özellikle Amerika'da geliştirildi.

8 Sabine Mangold-Will, *Begrenzte Freundschaft. Deutschland und die Türkei 1918–1933*, Göttingen: Wallstein 2013.

9 Emre Dölen, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman Müderrisler 1915–1938*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi yay. 2013, s. 95.

Üniversitesi'nde felsefe okurken Carl Stumpf ve Wilhelm Dilthey'in derslerine girmiş, Friedrich Paulsen'in yanında "Herder ve Kant'ın estetiği" üzerine doktora tezini yazmıştır.¹⁰ İstanbul'a gelmeden önce birçok ülkede ders vermiş, Pragmatizm üzerine çalıştığı için¹¹ William James'ten davet alıp Harvard Üniversitesi'nde araştırmacı olarak kalmıştır.¹²

Jacoby İstanbul'a gelişinde *Kantgesellschaft* tarafından maddi olarak desteklenme talebinde bulunmuştur. Jacoby bu talebi dile getirdiği mektubunda Türkiye'deki Fransız etkisini eleştirir. Dârülfünûn'da kendisinden önceki felsefe çalışmaları hakkında şöyle yazar: "Bugüne kadar [...] bu üniversitede Fransız modellerine dayanan popüler çalışmalardan öteye gidilmemiştir. Öğrencilerin ilmi çalışma temeli bütünüyle eksik".¹³ Kibirli konuşmasının yanında, söyledikleri Fransız eğitim politikası ve etki alanı ile giriştiği rekabeti iyice gösterir. Aynı mektupta Alman tarzı Felsefe Seminerinin üç amacı olduğunu söyler: (1) Almanya'nın sadece askeri değil, bilimsel üstünlüğü olduğunu göstermek için bir kütüphane fonu kurmak¹⁴; (2) Alman üniversiteleri ile yakın bir bilimsel işbirliği oluşturmak¹⁵; (3) öğrencileri Alman dilini ve "ruhunu" (*Geistesleben*) öğrenmeye teşvik etmek.¹⁶

Türk felsefesinin tarihi hakkındaki birçok kaynağa göre, bu girişim hiç başarılı olmamıştır ve Jacoby'nin çalışmaları özellikle otuzlu yıllarda sürgün edilen Alman profesörlere nazaran hiçbir iz bırakmamıştır: "Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'da profesör olan G. Jacoby'nin hemen hiçbir etkisi olmadığı halde 1933'teki Alman profesörlerinin daha belirli etkileri olması, Türk hocalarının azalması ve üniversite çevresinin değişmesiyle açıklanabilir. İhtimaliyet mantığı ve bilim felsefesi bir kısım yeni felsefe doçentleri üzerinde iz bıraktı."¹⁷ Bana göre ise, bu yargının çeşitli nedenlerden dolayı yeniden sorgulanması gerekir.

Öncelikle Jacoby'nin düşüncesinin yirmili yıllarda Türk akademik felsefesindeki uzantılarını araştırmak yararlı olabilir. Jacoby İstanbul'da kaldığı dönemde pragmatizm çalışmalarıyla tanınır

10 Günther Jacoby, *Herders und Kants Ästhetik*, Leipzig: Verlag der Dürr'schen Buchhandlung 1907.

11 Günther Jacoby, *Der Pragmatismus. Neue Bahnen in der Wissenschaftslehre des Auslands*, Leipzig: Verlag der Dürr'schen Buchhandlung 1909.

12 Bruno Baron von Freytag Löringhoff, "Jacoby, Günther", in: *Neue Deutsche Biographie* 10 (1974), s. 253–254.

13 Günther Jacoby, "Aufruf zur Förderung des Philosophischen Seminars der Universität Konstantinopel" [1915], in: *Kant-Studien. Philosophische Zeitschrift der Kant-Gesellschaft* 21/1-3 (2017), Manfred v. Baum, Berndt Dörflinger ve Heiner F. Klemme (haz.), s. 348–350, s. 349: "Was bisher an europäischer Arbeit in der hiesigen philosophischen Fakultät geleistet worden ist, geht über eine populäre Schriftstellerei in unselbständiger Anlehnung an französische Vorbilder kaum hinaus. An einer Anleitung der Studierenden zu gründlicher wissenschaftlicher Arbeit hat es allenthalben gemangelt."

14 a.e., s. 349: "[...] einen Bücherschatz zu errichten, der im Gegensatz zu den bisher hier waltenden Arbeitsmethoden den türkischen Gelehrten und Studenten von vornherein vor Augen führt, dass Deutschland wie militärisch so auch wissenschaftlich nur mit völlig zureichenden Mitteln arbeitet."

15 a.y.: "[...] unsere Universität von vornherein in engere wissenschaftliche Fühlung mit dem deutschen Universitäts- und Wissenschaftsleben zu bringen."

16 a.y.: "[...] die Studierenden zu einem eifrigeren Studium der deutschen Sprache und des deutschen Geisteslebens anzuspornen."

17 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* [1966], İstanbul İş Bankası Kültür 2015, s. 692; krş. Arslan Kaynarca, "Üniversitelerimizde ders veren Alman Felsefe Profesörleri", in: İoanna Kuçuradi (haz.), *Türk Felsefe Araştırmalarında ve Üniversite Öğretiminde Alman Filozofları*, Ankara: TFK 1986, s. 1–31, s. 1.

ve “Bergson, pragmatizm ve Schopenhauer” başlıklı çalışması *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*’nda yayınlanır.¹⁸ Jacoby ile birlikte çalışan Felsefe Tarihi muallimi olan Mehmet Emin Erişirgil’in (1891–1965)¹⁹ Bergson ve pragmatizm hakkında çalışmaları bulunur.²⁰ Bunun yanında Jacoby’nin sonraki çalışmaları Alman felsefesinin İstanbul Üniversitesi’ne girişi açısından iki önemli akımı önceden şekillendirir; İlki Herder’in metakritik geleneğine bağlı olan tarih ve kültür felsefesi, ikincisi ise Jacoby’nin Nicolai Hartmann ile birlikte önde gelen temsilcisi olacağı ontolojidir.²¹ Öyle ki ontoloji 40’lar ve 50’lerde İstanbul Üniversitesi’nde sağlam bir yer edinir. Örneğin, 1959 yılında Felsefe Bölümü’ne davet edilen mantıkçı Bruno Baron von Freytag Löringhoff (1912–1996), açıkça Reichenbach’ın lojistiğine karşıydı ve Jacoby’nin öğrencisiydi.²²

Diğer yandan, savaş dönemindeki bu ilk akademik ilişkiler Weimar Cumhuriyeti Dönemi’nde belli bir şekilde devam etmiştir, hatta devlet desteğiyle Almanya’ya gönderilen öğrenciler sayesinde olgunlaşmıştır. Bu konuda en dikkat çeken örnek, Türkiye’nin ilk felsefe doktoru olan Orhan Sâdeddin’dir. Orhan Sâdeddin (1899–1964)²³ Giessen Üniversitesi’nde Ernst von Aster’in yanında felsefe okumuştur. Wolfgang Köhler ve Max Wertheimer ile beraber *Gestalt* Psikolojisinin Berlin Ekolünün kurucuları arasında yer alan Kurt Koffka’nın derslerini takip etti; *Erlebnis, Erlebniswahrnehmung und Erlebnisbeschreibung* [Yaşantı, Yaşantı Algısı ve Yaşantı Betimlemesi] adlı doktora tezininde, Theodor Lipps, Franz Brentano, Anton Marty ve Würzburg Ekolü’nden Oswald Külpe (1862–1909), Narziss Ach (1871–1946) ve Karl Bühler (1879–1963) gibi düşünürleri ele almıştır.²⁴ Tez raporları ise, danışmanı Ernst von Aster ile yeni-kantçı ve Würzburg Ekolü’nün üyesi Wilhelm August Messer (1867–1937) tarafından yazılmıştır.

Orhan Sâdeddin, hocası Mehmet İzzet (1891-1930) ile birlikte Kant uzmanı olan Karl Vorländer’in (1860–1928) *Felsefe Tarihi* adlı eserini çevirmiştir.²⁵ Orhan Sâdeddin Dârülfünûn’da felsefe tarihi dersleri verdiği zamanda, yani 1927 ve 1933 yılları arasında, Alman felsefesi hakkında önemli çalışmalara imza atmış. Özellikle bilgi teorisi²⁶ ve *Gestalt* teorisi üzerine

18 Günther Jacoby, “Henri Bergson, Pragmatism and Schopenhauer”, in: *The Monist* 22/4 (1912), s. 593–611; “Henri Bergson ve Arthur Schopenhauer” (Mütercim: İbn Habib), in: *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası* sene 1, sayı 5 Teşrin-i Sâni 1332, Matbaa-i Âmiri, İstanbul 1333 (1916), s. 481–501, krş. Aykut Kazancıgil ve Ayhan Vergili, “İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Mecmuası (İnceleme ve Dizin)”, in: TÛBAR-XII-/2002-Güz, s. 27–74, s. 47.

19 Krş. Emre Dölen, a.g.e., s. 124. ve s. 207.

20 Cüneyt M. Kaya, “Mehmet Emin Erişirgil: Bergsonculuktan Pragmatizme Bir Dârülfünûn Hocası”, in: *Kutadgubilig Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*, sayı 18 (2010), s. 129–180.

21 Günther Jacoby, *Allgemeine Ontologie der Wirklichkeit* [Gerçekliğin Genel Ontolojisi], 2 cilt, Halle: Niemeyer 1925–1955; yeni baskı: Bruno Baron von Freytag Löringhoff (haz.).

22 Bruno Baron von Freytag Löringhoff, *Mantık. Saf mantık sistemi*, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, İstanbul: İstanbul Üniversitesi yay. 1973.

23 Abdurrazak Gültekin/Cüneyt M. Kaya, “İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü’nün Unutulmuş bir Hocası: Orhan Sâdeddin -Hayati, Eserleri ve Felsefe Anlayışı”, in: *Felsefe Arkivi* II (2016), s. 1–31.

24 Achmed Orhan Sâdeddin, *Erlebnis, Erlebniswahrnehmung und Erlebnisbeschreibung*, Giessen, Diss. 1925.

25 Karl Vorländer, *Felsefe Tarihi*, cilt 1: Medeniyet-i Kadime ve kurun-vustada felsefe, çev. Mehmed İzzet, İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası 1927; cilt 2: Yeni zamanda Kant’a kadar felsefe, çev. Orhan Sâdeddin, İstanbul: Amedi Matbaası 1928.

26 Orhan Sâdeddin, “Felsefe Nedir?”, in: *Felsefe ve İçtimaiyât Mecmuası* 3 (07.1927), s. 162–167.

makaleler yazmıştır²⁷. Bu dönemki yayınlar şunu gösterir: Alman felsefesi ve özellikle bilgi teorisi için artan bir ilgi ortaya çıkmıştır. Deneysel psikoloji tek örnek değildir. Sadeddin, “Felsefe Tarihi Usulü. Bir Etüde” adlı eserini mesela tarih yazıcılığının metodu ve *Historismus* üzerine yazmış ve hocası Ernst von Aster’e ithaf etmiştir. Dolayısıyla Ernst von Aster’in Türkiye’ye gelmeden önce İstanbul Dârülfünûnuyla ilişkileri olduğunu görüyoruz. Ayrıca kitaplarından bir tanesi Osmanlıcaya çevrilmişti.²⁸ Ernst von Aster’in ve belki de öğrencisi Hans Reichenbach’ın İstanbul’a gelişinin sadece sürgünün tesadüfi sonuçlarından biri olmadığını düşünüyorum. Bilgi teorisi ve özellikle Marburg Ekolüne gösterilen yoğun ilgi, hükümetin Cassirer’i davet etmesini de açıklayabilir. Ernst Cassirer o sırada Hamburg Üniversitesi’nde kürsüsünü kaybetmiş fakat İstanbul’dan teklif almadan önce Göteborg Üniversitesi’nin teklifini kabul etmişti.²⁹

II. Almanya’dan sürgün edilip İstanbul Üniversitesi’ne gelen profesörler ve ilk doktoralı doçentler kuşağı (1933–1950)

Cumhuriyet Döneminin çeşitli modernizasyon reformlarından biri olan 1933 üniversite reformu, üniversitenin özerkliğine son verip onu devletin ekonomik ve yönetsel kontrolü altına sokar. Yeni kanuna göre, öğretim üyeleri Eğitim Bakanlığı tarafından atanır ve kürsüler yeniden organize edilip tanımlanır. Bu kanunla eski Dârülfünûn öğretim üyelerinin bir kısmı üniversite dışında bırakılır; bir kısmı emekliye ayrılır; bir kısmı da başka görevlere verilir.

Ahmet Naim Babanzade’nin (1872–1934) Metafizik kürsüsü kaldırılmıştır; Felsefe Tarihi Müderrisi İzmirli İsmail Hakkı (1869–1946), İslam Tetkikleri Enstitüsü’ne transfer edilir. Metafiziğe ve İslam felsefesine karşı mevcut olan tavır bazı kürsülerin isimlerinin değiştirilmesini de beraberinde getirir. Örneğin Mustafa Sekip Tunç’un (1886–1958) “Ruhîyat” kürsüsü-Psikoloji olarak yeniden adlandırılır. Sembolik boyutu çok önemli olan bir olaydan bahsedebiliriz: Macit Gökberk mesela gelenek ile radikal bir kopuştan ve “ortaçağ skolastiğinden çıkma” anlamında Rönesans’tan bahseder.³⁰ Şu halde Felsefe Bölümü’nün yeniden yapılandırılması felsefi paradigma hareketlerini, üniversite kültürünü ve politikasını nasıl etkilemiştir?

[...] Felsefe Bölümünün önceki kürsüleri –metafizik kürsüsünü kaldırılması dışında- genelde değişmemekle birlikte, reformdan sonra kadrolarda yapılan iki değişiklik dikkat çekicidir: Birincisi, Dârülfünûnunun İslâm Felsefesi, Metafizik, Mantık ve Terbiye kadrolarındaki öğretim elemanlarının kadro dışında kalmasıdır. İkincisi ise, reformdan önce bulunmayan Türk Medeniyeti Tarihi kadrosunun ihdas edilmesidir.³¹

- 27 Orhan Sâdeddin, “Şekil Nazariyesi: Ruhîyatta Yeni Cereyanlar”, in: *Felsefe ve İctimaiyât Mecmuası* 1 (05.1927), s. 31–35; “Şekil Nazariyesi”, in: *Felsefe ve İctimaiyât Mecmuası* 2 (06.1927), s. 116–121.
- 28 Ernst von Aster, *Franzız İhtilalinin Siyasi ve İctimai Fikirleri*, çev. M. Nermi, Ankara: Hakimiyet-i Milliye Matbaası 1927. Krş. Ernst von Aster, *Die Französische Revolution in der Entwicklung ihrer politischen Ideen. Vom Liberalismus über die Demokratie zu den Anfängen des Sozialismus*, Leipzig: Weber, 1926.
- 29 Gürol Irzik, “Hans Reichenbach in Istanbul”, in: *Synthese* 181/1 (2011), Springer, s. 157–180, s. 167.
- 30 Macit Gökberk, “Felsefe, Tarih, Dil ve Atatürk Devrimleri Konusunda Söyleşi”, in: Arslan Kaynaradağ, *Felsefecilerle Söyleşiler*, İstanbul: Elif 1986, s. 11–62, s. 38–39: “Felsefe olarak Cumhuriyet’e kadar, yakın zamanlara kadar Ortacağ iskolastiği ile gelmişiz. Bu iskolastik içinde ne toplumbilimin ne ruhbilimin, ne ekonomi bilimin yeri olur.”; Krş. Macit Gökberk, “Devrimlerimiz ve Renaissance”, in: *Türk Dili* 14/1952, s. 58–62.
- 31 Osman Kafadar, “1933 Üniversite Reformu’nun Felsefe Eğitime Etkileri”, in: *Felsefe Dünyası*, sayı 31 (2000/1), s.

Aslında Alman felsefesinin girişi açısından, Felsefe Bölümü'ne öğretim üyelerinin atanma politikasındaki değişiklik, bilgi teorisi ve münferit bilimlere gösterilen ilginin son bulduğu anlamına gelmez. Üniversite reformunun yapıldığı yıl, yani 1933'te, Hans Reichenbach (1891–1953) Berlin Teknik Üniversitesi'nden getirilmiş, 1938'e kadar Umumî Felsefe ve Mantık Profesörü olarak yeni kurulan Sistematik Felsefe kürsüsünde çalışmıştır. Başlangıçta da Orhan Sâdeddin yerine Felsefe Tarihi dersleri vermiştir. Reichenbach, Lojistik ve mantuksal ampirizm denen kendi bilim teorisi ile ihtimaliyet mantığı üzerine dersler vermiştir. Reichenbach İstanbul'a geldikten üç yıl sonra, yani 1936'da, Ernst von Aster (1880–1948) Felsefe Tarihi Profesörü olarak çağrılmış ve ölümüne kadar, felsefe tarihi dersleri vermiştir. Reichenbach ayrıldıktan sonra sistematik felsefe de öğretmiştir. Macit Gökberk'in söylediklerine göre, Aster'in gelmesini özellikle Reichenbach istemiştir çünkü, “Reichenbach'ın bilim ve felsefe anlayışına en yakın felsefecilerden biri Aster idi”. Ernst von Aster, hem felsefe tariçisi hem de bilim felsefesinde eleştirel pozitivist akımının temsilcisi olarak görülebilir.

İlk senelerde sürgün edilen profesörler en çok frankofon Türklerle çalışmıştır. Almanca bilen Nusret Hızır (1899-1980)³² dışında, Reichenbach'ın diğer yardımcıları Mehmet Karasan (1910–1974) ve Halil Vehbi Eralp (1929–1932)'tir. İkisi de lisans eğitimlerini Fransa'da yapmıştır. Reichenbach'ın “resmî” asistan olan Macit Gökberk Berlin'e gittikten sonra³³, Eralp Reichenbach'ın felsefe tarihi derslerini ve *Lojistik* adlı kitabını Fransızcadan çevirmiştir.³⁴ Bunun yanında özellikle Hilmi Ziya Ülken ile işbirliğinin altını çizmek gerekir. Galatasaray Lisesi Felsefe ve İctimaiyat Muallimi olan Hilmi Ziya Ülken (1901–1974), Üniversite reformundan sonra Türk Medeniyeti Tarihi adlı yeni kürsiye Profesör Muavini olarak atanmış ve Berlin'e giderek³⁵ araştırmalar yapmıştır. Bundan sonra Felsefe Bölümü'nde doçent olarak çalışmış, 1941'de Bölüm Başkanı Ernst von Aster'in desteğiyle Profesör olarak atanmıştır ve Aster'in isteği üzerine İslam Felsefesi dersleri Ülken tarafından yeniden verilmeye başlamıştır.³⁶ Ayrıca Ernst von Aster Felsefe Tarihi derslerinde İslam filozoflarına da yer vermiştir.

Ülken'in eseri kendi türünde eşsizdir, öyle ki Türk düşünce tarihine katkı yapmış hiçbir akımı dışlamamıştır. Reichenbach'ın İstanbul'da kaldığı dönemde, Ülken Bilimsel Felsefenin ve mantuksal ampirizmin Türk okucularına aktarılmasına katkı yapmıştır. Daha önce bahsetmiş olduğum *Yirminci asır Filozofları* (1936) adlı felsefe tarihi eserinde matematik ve fizik felsefesi bölümlerinde ve özellikle “Ampirizm Logistik” adlı alt bölümde³⁷ bunu görebiliriz. Ardından *Felsefe Yıllığı* dergisi³⁸ belli bir katkı sağlar. Derginin ikinci ve son sayısı (1935), en çok

47–63, s. 52.

32 Reichenbach tarafından asistan seçilen Nusret Hızır Reichenbach'ın İstanbul'dan ayrıldıktan sonra kariyerine Ankara'da devam etmiştir.

33 Reichenbach'ın “Yeni Mantık” adlı makalesi Macit Şükrü [Gökberk] tarafından çevirilmiştir, in: *Varlık* 12/1934, s. 178.

34 Hans Reichenbach, *Lojistik*, çev. Halil Vehbi Eralp, İstanbul: Türkiye Basımevi 1939.

35 Osman Kafadar, a.g.e, s. 52, 61.

36 Osman Kafadar, a.g.e, s. 61; Ayhan Bıçak, “İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü”, in: *Kutadgubilig Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi* 19 (2011), s. 237–274, s. 246.

37 Hilmi Ziya Ülken, *Yirminci asır Filozofları*, İstanbul: Kanaat Kitabevi 1936, “Ampirizm Logistik” s. 321–355.

38 *Felsefe Yıllığı*, reformdan önce kurulum ve Fransız-Alman bir modele göre tasarlanır: Ülken ilk cildin (1931–1932)

Reichenbach'ın temsil ettiği paradigma üzerinedir. Burada mantıksal ampirizmle ilgili çokça makale ve değerlendirme yazısı bulunur. Aynı zamanda Reichenbach ve Carnap tarafından kurulan *Erkenntnis* [Bilgi] dergisinden makale çevirileri de mevcuttur. 1934 yılında da, Moritz Schlick (1882–1936)'in *İlim ve Felsefe* adlı yazısı Hilmi Ziya Ülken tarafından çevrilmiştir.³⁹ Burada iki konuya dikkat çekmek istiyorum. 1) Bu alımlanış sadece mantıksal pozitivism ile sınırlanamaz, kaldı ki bu zaten Hans Reichenbach tarafından kabul edilmemiştir.⁴⁰ Bilimsel Felsefenin ve mantıksal ampirizmin farklı temsilcileri, söz konusu fikirlerin sadece Viyana'da değil Avrupa'nın bir çok ülkesinde dağılımı göz önüne alındığında, hesaba katılmalıdır.⁴¹ 2) Bu fikirlerin o yıllarda Türkiye'deki alımlanışı özellikle Paris'te bulunan Hermann yayınevi ve o dönemdeki felsefe dergileri çerçevesinde⁴² söz konusu akımların Fransız alımlanışına bağlıydı.

Reichenbach ayrıldıktan sonra, büyük bir değişimden bahsedebiliriz, çünkü diğer Alman paradigmatları Felsefe Bölümü'ne girmeğe başlar. İlk önce Max Scheler ve Martin Heidegger, daha sonra da Nicolai Hartmann gibi filozoflar için artan bir ilgi söz konusudur. Bu ilgi Türk öğrencilerin Almanya'da öğrenim görmüş olmalarıyla açıklanabilir. Şunu belirtmeliyiz ki Weimar Dönemin'de Almanya, özellikle felsefe öğrencileri için seçkin bir yer olarak görülüyordu. Ayrıca Almanya'ya giden öğrencilerin aksine, Fransa'ya giden öğrenciler –Vehbi Eralp gibi– doktoraları olmadan sadece lisansla geri dönüyorlardı. Bu önemli bir noktaydı zira Alman akademik sistemine dayanan yeni sistemde, doçent olmak için doktora şarttı. Bunun yanında Almancayı bilmek reformdan sonra bir üniversite kariyerine sahip olmak için önemliydi zira İstanbul Üniversitesi'ndeki yabancı profesörlerin arasında Almanlar çoğunluktaydı.

Felsefe Bölümü'nde ilk doktoralı doçent kuşağından Almanya'da yüksek eğitim görmüş olanlar arasında Mazhar Şevket İpşiroğlu, Takiyettin Mengüşoğlu ve Macit Gökberk sayılabilir.

Almanca orta eğitim gören Mazhar Şevket İpşiroğlu (1908–1985), MEB'in bursu ile 1928'de yüksek öğrenim görmek üzere Almanya'ya gönderilmiştir. Bonn, Hamburg ve Berlin üniversitelerinde sanat tarihi ve felsefe okumuş, Hamburg'ta Ernst Cassirer'in derslerini dinlemiş

önsözünde *L'Année philosophique* (Charles Renouvier ve François Pilon) ve Edmund Husserl tarafından yayınlanan *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung* dergilerine referans verir.

- 39 Moritz Schlick, *İlim ve Felsefe*, çev. H. Z. Ülken, İstanbul: Vakıf yay. 1934. Krş. Moritz Schlick, "Philosophie und Naturwissenschaft", in: *Erkenntnis* 4 (1934), s. 379–396.
- 40 Hans Reichenbach ve mantıksal pozitivismizin temsilcileri arasındaki farklılıklar üzerine, krş. Friedrich Stadler, "The road to 'Experience and Prediction' from within: Hans Reichenbach's scientific correspondence from Berlin to Istanbul", in: *Synthese* 181/1 (2011), Springer, s. 137–155; Nikolay Milkov, "Die Berliner Gruppe und der Wiener Kreis: Gemeinsamkeiten und Unterschiede", in: Martina Fürst, Wolfgang Gombocz & Christian Hiebaum (haz.), *Analysen, Argumente, Ansätze. Beiträge zum 8. Kongress der Österreichischen Gesellschaft für Philosophie in Graz*, Frankfurt – Lancaster: Ontos Verlag 2008, s. 57–65.
- 41 Krş. Hilmi Ziya Ülken a.g.e, s.322: *Yirminci asır Filozofları*, İstanbul: Kanaat Kitapevi 1936, s. 322: "İlk önce Moritz Schlick ve Frank ile başlayan bu hareket daha sonra Hans Reichenbach, Carnap, Dubislav ve İsvetçe Jörgensen ile inkişaf etti. Şimdi Avusturyadan başka, Almanya, Lehistan, Fenlândiya, Türkiye, İsvetçe kendisine taraftarlar buldu."
- 42 Bu konuda dönemin Türk felsefe dergilerinde Alman felsefesinin alımlanışı üzerine yazdığımız makaleye bakılabilir: Pascale Roue, "Deutsche Philosophie: im Spiegel türkischer Fachzeitschriften", in: Andrea Albrecht, Lutz Danneberg, Ralf Klausnitzer (haz.), *Zwischenvölkische Aussprache*. *Internationaler Austausch in wissenschaftlichen Zeitschriften 1933–1945* (yakında çıkacak, Berlin 2019).

ve seminerlerine katılmıştır. *Tarihsel Bağlamda Hegel'in Estetiği* adlı doktora tezini Erich Rothacker'in yanında Bonn Üniversitesi'nde tamamlamıştır.⁴³ İpşiroğlu 1934'te asistan olarak Felsefe Bölümü'nde göreve başlamış, fenomenoloji ve sanat tarihi üzerine ders vermiştir. Suut Kemal Yetkin (1903–1980) ile Heidegger'in Freiburg'taki "Metafizik Nedir?" adlı açılış dersini çevirmiştir.⁴⁴ *Martin Heidegger ve Max Scheler'de İnsan* adlı doçentlik tezi ile 1939'da doçent olmuştur, dört sene sonra 1942/43 profesör unvanını almıştır. İpşiroğlu 1946 yılında Sanat Tarihi Bölümü'ne eğilmeden önce, fenomenolojinin ve felsefi antropolojinin Felsefe Bölümü'ne girişine katkıda bulunmuştur.

*Felsefe Semineri Dergisi'*ne katkıları bunu açıkça gösterir (1939): Heidegger'in çevirisinin yeni edisyonu yanında "Felsefi Antropoloji (Max Scheler)" ve "fenomenoloji" yazılarını orada bulabiliriz. Bu derginin yegâne sayısı hem mantıksal ampirizm (Hans Reichenbach) ve Yeni-Pozitivizm (Rudolf Carnap), hem de fenomenoloji ve felsefi antropoloji üzerine yazılar içerir. Ernst von Aster tarafından yazılan önsözde bu paradigma çeşitliliğinin "ihtilaf" olarak altı çizilmiştir:

Eski zamanlardan beri felsefeden değil felsefelerden bahs edilebileceği söylenmekte ve felsefe sahasındaki fikir ihtilâflarından şikâyet edilmektedir. Her şikâyet bir ihtiyacın ifadesidir. Bu ihtiyacın tatmin edilmesi ve istikamet farklarına, metod kavgalarına nihayet verilebilmesi maksadile her devir elinden gelen yapmıştır. [...] *bu felsefe mektepleri de [fenomenoloji ve neopozitivizm] bu gün [...] muhtelif istikametlere ayrılmaktadır. Aynı mektebin hudutları dahilinde doğan metod kavgaları, fikir ihtilâfları, telâkki farkları, artık bir mektep mefhumunun sadece bir çerçeveden, hem de her an parçalanmağa mahkûm olan bir çerçeveden başka bir şey olmadığını gösteriyor.*⁴⁵

Ernst von Aster, Mazhar Şevket'i Dilthey'nin talebesi olarak tanıtır Husserl ve Scheler hakkında şöyle der: "Her iki filozof ta bugünkü Alman felsefesinin en enteresan iki tipini temsil ediyor".⁴⁶

Takiyettin Mengüşoğlu (1905–1984) ise, 1940'lar ve 1950'lerde Hartmann'ın yeni ontolojisi'nin önemli bir temsilcisi haline gelir. Lisede Fransızca eğitim gördüğü halde, yüksek öğrenim görmek üzere Almanya'ya gönderilmiştir. İlk önce Schulpforta'da Almanca öğrenmiş – orada klasik filolog olan Walther Kranz ile tanışmış–, Göttingen Üniversitesi'nde Moritz Geiger'in

43 Mazhar Şevket İpşiroğlu, *Hegels Aesthetik in ihrem historischen Zusammenhang*, Bonn: Neuendorff 1933.

44 Martin Heidegger, *Metafizik Nedir?*, çev. Mazhar Şevket [İpşiroğlu] ve Suut Kemal [Yetkin], İstanbul: Vakıf yay.1935.

45 Ernst von Aster, "Felsefe ve İstanbul Üniversitesinde Felsefe tedrisatı", in: *Felsefe Semineri Dergisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi yay. 1939, s. 1–14, s. 8.

46 a.e., s. 11: "Dilthey'in bilvasıta talebelerinden biri olarak burada, mesai arkadaşımız Doçent Mazhar Şevket'i göstereceğiz. Bonn'da Rothacker'in yanında ihtisasını yapan Mazhar Şevket sanat tarihinden ve estetik meselelerinden felsefeye girmiştir. Onun nazarında felsefe her şeyden evvel bizi, 'anlayış' esasına istinat eden kültür tarihine ve kültür ilimlerine götüren bir yoldur. Bu bakımdan kendisini Dilthey'in eserleriyle metodunun çok yakından alakadar etmiş olmasına bittabi hayret edilemez. Mazhar Şevket'in bu yıllıkta intişar eden iki travayından biri Husserl, diğeri Scheler üzerindedir. Her iki filozof ta bugünkü Alman felsefesinin en enteresan iki tipini temsil ediyor."

yanında okumağa başladıktan sonra 1931 yılında Berlin Üniversitesi'ne geçip⁴⁷, Husserl ve Scheler üzerine doktora tezini Nicolai Hartmann'ın yanında tamamlamıştır.⁴⁸ İkinci tez raportörü Alfred Bäumler (1887–1968) idi. Hartmann'ın özel seminerlerine katılmış olan Mengüşoğlu, Ernst von Aster'in "isteği üzerine, uzun sürecek bir problem araştırması yerine Hartmann'la ilgili bir tez" hazırlanıp [Nicolai Hartmann'ın 20. Asır Felsefesindeki Yeri]⁴⁹ 1939'da doçentlik tezi olarak sunmuştur ve 1942'de doçent olur. Hartmann Marburg Ekolü'nde eğitilmiştir fakat yeni-kantçı konstrüktivizme karşıdır; metafiziğin ve bilgi teorisinin ayrılmazlığını savunur.⁵⁰ Öyle ki Hartmann'ın eseri hem yeni-kantçılık hem de fenomenoloji ile bir çatışma içindedir. Günther Jacoby ile giriştiği ontolojinin rehabilitasyonu İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle ontolojik refleksiyondan etkilenmiş fenomenoloji üzerinde önemli bir rol oynar.⁵¹ Mengüşoğlu, 1947 yılında Max Scheler'in *Die Stellung des Menschen im Kosmos* (1928) adlı eseri çevirmiştir ve önsözde şöyle der:

İlk defa bu eserle felsefi antropoloji (insanın mahiyetini, kâinattaki yerini kendisine araştırma mevzuu yapan bilgi) müstakil bir disiplin olmağa başlamış ve insan da müstakil bir araştırma sahası olmak yolunu tutmuştur; ve zamanımızda muhtelif felsefi mekteplere mensup mütefekkirler tarafından birbirinden farklı başlıklarla bu sahaya ait yazılar yazılmıştır⁵²

Mengüşoğlu, 1949 yılında *Kant ve Scheler'de İnsan Problemi* başlıklı eserini "felsefi antropolojimiz için kritik bir hazırlık" olduğunu söyler.⁵³ 1953'te profesör olup Sistematik Felsefe Kürsüsü'nün başına geçer.⁵⁴

Almanya'da doktora yapan üçüncü kişi, yani Macit Gökberk (1908–1993) daha özel bir örnektir. Çünkü reformun ilk yılında İstanbul Üniversitesi'nde Reichenbach'ın asistanı olduğu halde, bir sene sonra kendi kararıyla Berlin'e gitmiştir. Berlin Üniversitesi'nde Eduard Spranger (1882–1963)'in yanında "Hegel'de ve Comte'da toplum kavramı" konusunda doktora tezini⁵⁵ yazmıştır, aynı dönemde onun ikinci raportörü olan Nicolai Hartmann'ın seminerlerine de katılmıştır; İstanbul Üniversitesi'ne dönünce Gökberk 1941'de doçent olur, 1949'da *Kant ve Herder'in Tarih Anlayışı* başlıklı bir çalışmasıyla da profesör olur.

47 Arslan Kaynaradağ, *Felsefecilerle Söyleşiler*, "Takiyettin Mengüşoğlu : Felsefe, Kültür, Dil, Eğitim ve Felsefi Antropoloji Konusunda Söyleşi", İstanbul: Elif 1986, s. 93–117, s. 97.

48 Takiyettin Temuralp [Mengüşoğlu], *Über die Grenzen der Erkennbarkeit bei Husserl und Scheler* (Philosophische Untersuchungen, Bd. 2, hrsg. v. C. A. Emge und N. Hartmann), Berlin W: Verlag für Staatswissenschaften und Geschichte 1937.

49 Arslan Kaynaradağ, *Felsefecilerle Söyleşiler*, "Takiyettin Mengüşoğlu : Felsefe, Kültür, Dil, Eğitim ve Felsefi Antropoloji Konusunda Söyleşi", İstanbul: Elif 1986, s. 93–117, s. 101.

50 Nicolai Hartmann, *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*, Berlin: W. de Gruyter 1921.

51 Krş. Gérard Raulet, a.g.e., s. 57.

52 Max Scheler, *İnsan Kainattaki Yeri*, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, İstanbul: İÜ Edeb. Fak. yay. 1947, s. V.

53 Takiyettin Mengüşoğlu, *Kant ve Scheler'de İnsan Problemi*, İstanbul: İÜ Edeb. Fak. yay. 1949; Uluğ Nutku (haz.), Ankara: Doğu Batı 2014, s. 12.

54 Ayhan Bıçak, a.g.e., s. 246.

55 Macit Gökberk, *Die Wissenschaft von der Gesellschaft im System Hegels und Auguste Comtes*, Berlin: Emil Ebering 1940.

İkinci Dünya Savaşı sırasında, sürgündeki Profesörler ve Almanya'da eğitim gören bu doçentler nesli arasında ne şekilde bir işbirliği ve fikir alışverişi söz konusuydu? Bu soruyu cevaplamak için, daha fazla araştırmaya ihtiyacımız var ama Macit Gökberk'in Ernst von Aster'in kitaplarını çevirdiğini biliyoruz. Hem de Takiyettin Mengüşoğlu'nun, Walther Kranz'ın 1943'te Felsefe Bölümü'ne katılmasına yardım ettiğini biliyoruz⁵⁶ – Kranz 1950'ye kadar Felsefe Tarihi dersleri vermiştir. Bu arada savaş sırasında felsefe dergisinin yayınlanmadığını da hatırlatmak gerekir.

Savaş dönemi Felsefe Bölümü'nün yayın aktivitesini azaltmış gibi görünse de (*Felsefe Semineri Dergisi* tek bir sayı çıkabilmiştir), 1945'te *Felsefe Arkivi*'nin kuruluşu sürgündeki Almanlar ve Türkler arasındaki işbirliğine iyi bir örnek oluşturur. *Felsefe Arkivi* ilk redaktör komitesinde (1945–1949) Ernst von Aster, Walther Kranz, Mazar Şevket İpşiroğlu, Takiyettin Mengüşoğlu ve Macit Gökberk bulunur. Kuruluş yılında, felsefenin çoğulcu ve disiplinlerarası yaklaşımı gözetilerek, uluslararası araştırmalara Türk katkısı hedeflenir:

Felsefe Arkivi, garp memleketlerinde felsefe sahasındaki araştırma ve ilerlemelerden bize haber veren felsefe dergilerinin sırasında katılmak istemektedir [...] *Felsefe Arkivi felsefenin problem sahaları arasında bir fark gözetmediği gibi, sadece tek bir felsefe istikametine de hizmet etmeği istememektedir.* Varlık ve bilgi teorisi, mantık ve metodoloji, kültür ve tabiat felsefesi ile yakından ilgili bulunan problemlere karşı olduğu kadar, felsefe tarihi, ahlâk, estetik ve felsefi antropoloji problemlerine de alaka gösterilecektir. Biyoloji ve psikoloji, iktisat ve tarih, filoloji ve sanat tarihi gibi münferit ilimlerle felsefe arasındaki münasebetten doğan meseleler de Arkivde lâyük oldukları yeri alacaklardır. Memleketimiz için hususi bir ehemmiyeti olan talim ve terbiye problemlerinin üzerinde de ayrıca durulacaktır.⁵⁷

İlk iki cilt bu hedefe sadık kalır. Ayrıca dergi, doktora çalışmalarından üretildiği düşünülen yazıların da yayınlanmasına olanak sağlar: Takiyettin Mengüşoğlu (I/1, 1945: 47–74), Kâmuran Birand (I/1, 1945: 99–140), Macit Gökberk (I/2-3, 1946: 99–129), Rudolf Graf (I/2-3, 1946: 130–199). İstanbul Üniversitesi'nde görevli Alman profesörlerin yazılarını da bu dergide bulabiliriz. Ernst von Aster ve Walther Kranz'ın yanında Alexander Rüstow (Tarih ve İktisadi Coğrafya), Ernst Diez, Helmuth Theodor Bossert (Arkeoloji) ve Erich Auerbach (Roman Filoloji) gibi farklı bölümlerden profesörler de bu dergide yazmış, dergi Almanca ve Türkçe çift dilli olarak yayınlanmıştır.

Ne var ki, ilk sayıdan itibaren mevcut olan felsefi bir yönelim 1950'lerde iyice baskın hale gelir. 1945 tarihli dergi Nicolai Hartmann'ın "Almanya'da yeni ontoloji Cereyanı" yazısıyla açılır.⁵⁸ Ernst von Aster öldükten ve Walther Kranz Felsefe Bölümü'nden ayrıldıktan sonra,

56 Arslan Kaynarca, *Felsefecilerle Söyleşiler*, "Takiyettin Mengüşoğlu : Felsefe, Kültür, Dil, Eğitim ve Felsefi Antropoloji Konusunda Söyleşi", İstanbul: Elif 1986, s. 93–117, s. 97: "Bu değerli profesörün Edebiyat Fakültesi'ne çağrılmasında benim rolüm olmuştur."

57 *Felsefe Arkivi*, I/1 (1945), s. V–VI.

58 Nicolai Hartmann, "Almanya'da yeni ontoloji Cereyanı", çev. Takiyettin Mengüşoğlu, in: *Felsefe Arkivi* I/1 (1945), s. 1–24; Nicolai Hartmann, "Neue Ontologie in Deutschland", in: *Felsefe Arkivi* I/1 (1945), s. 25–46; Nicolai Hartmann, "Neue Ontologie in Deutschland", in: *Felsefe Arkivi* I/2-3 (1946), s. 1–50; Nicolai Hartmann

onların yerine Vehbi Eralp ve Almanya'dan yeni gelen profesör Heinz Heimsoeth editör komitesine girmiştir. Nicolai Hartmann o tarihte *Felsefe Arkivi*'nin ana figürü haline gelir. Oysa 1949 sayısının bütünüyle Ernst von Aster'e ayrıldığı düşünülürse, üç yıl aradan sonra çıkan 1952 sayısının Hartmann'ın da von Aster kadar önemli olduğunu ima ettiği görülür.

III. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul Üniversitesi'ne gelen Alman profesörler ve ikinci doçentler kuşağı (1948–1960)

Ontoloji ve felsefi antropolojinin etkisi, 1950 yıllarında iyice yoğunlaşmıştır. Daha doğrusu, von Aster öldükten hemen sonra, Almanya'dan gelen yeni felsefe profesörleri hep Hartmann'ın Ekolünden veya çevresindedir.⁵⁹ Profesör olarak Heinz Heimsoeth, Joachim Ritter ve Bruno Baron von Freytag Löringhoff, konferansçılar olarak ise Erich Rothacker, Arnold Gehlen ve Hermann Wein gelmişti. Bu ikinci dalga ile gelenler, İstanbul Üniversitesi'nde ikinci akademik felsefeciler kuşağının formasyonuna katkıda bulundular ve başta Heidelberg ve Tübingen üniversiteleri ile olmak üzere Alman üniversiteleri ile yeni alış verişleri tetiklediler. Fakat ontoloji, felsefi antropoloji ve yavaş yavaş hermeneutik ile Heidegger'in alımlanışı Felsefe Bölümü'ndeki çalışmalara hakim oldu. Diğer istikametler ve araştırma sahaları felsefe tarihi anlatımının dışında kaldı yada arka plana geçti – örneğin, Macit Gökberk'in *Felsefe Tarihi*'nde İslam Felsefesi yoktur ama patristik felsefe ve Hristiyan ortaçağ felsefesi vardır.⁶⁰

İlk olarak felsefe tarihçisi olan Heinz Heimsoeth (1886–1975) İstanbul'a gelip iki sene boyunca profesör olarak görevlendirilmiştir (1950–1952). Mengüşoğlu, Hartmann'ın bu görevlendirme için Heimsoeth'e yardım ettiğini anlatır.⁶¹ Nicolai Hartmann gibi, Heimsoeth yeni-kantçılığın karşısındaydı ve yeni bir metafizik için temeller arayışındaydı. Heimsoeth'in *Felsefenin Temel Disiplinleri*⁶² adlı dersleri ve *Kant'ın Felsefesi* adlı eseri⁶³ Takiyettin Mengüşoğlu tarafından, konferansları ve makaleleri ise Nermi Uygur⁶⁴ tarafından çevrilmiştir. Nermi Uygur (1925–2005) “Nietzsche'de Değer Felsefesi” adlı çalışmasıyla mezun olmuş; Heimsoeth'in asistanı olarak çalışmış ve onun yanında Wilhelm Dilthey'nin *Geisteswissenschaften* anlayışı üzerine yayınlanmamış doktora tezini (1952)⁶⁵ bitirip doçent olmuştur. Kâmiran Birand (1917–1964) da

“Almanya'da yeni ontoloji Cereyanı”, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, in: *Felsefe Arkivi* 1/2-3 (1946), s. 202–254.

59 Nicolai Hartmann (haz.), *Systematische Philosophie*, Stuttgart/Berlin: W Kohlhammer 1942; Arnold Gehlen, “Zur Systematik der Anthropologie”; Erich Rothacker, “Probleme der Kulturanthropologie”; Nicolai Hartmann, “Neue Wege der Ontologie”; Otto Friedrich von Bollnow, “Existenzphilosophie”; Hermann Wein, “Das Problem des Relativismus”; Heinz Heimsoeth, “Geschichtsphilosophie”.

60 Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: İÜ Edeb. Fak. yay. 1961.

61 Takiyettin Mengüşoğlu, “Felsefe, Kültür, Dil, Eğitim ve Felsefi Antropoloji Konusunda Söyleşi”, in: Arslan Kaynarcağ, a.g.e., *Felsefecilerle Söyleşiler*, İstanbul: Elif 1986, s. 93–117, s. 98–100.

62 Heinz Heimsoeth, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, İstanbul: İÜ Edeb. Fak. 1952.

63 *Kant'ın Felsefesi*, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, İstanbul: İÜ Edeb. Fak. yay. 1967; krş. Uluğ Nutku (haz.), Ankara: Doğu Batı 2007.

64 Heinz Heimsoeth, *Ahlâk denen bilmece! Das Rätsel der Moral, Fünf Vorträge gehalten an der Universität Istanbul* [Aralık 1954], çev. Nermi Uygur, İÜ (Edeb. Fak. Konferansları 7) 1957; “Filosof olarak Descartes”, çev. Nermi Uygur/ “Descartes als Philosoph”, in: *Felsefe Arkivi* III/3 (1957), s. 1–6 ve 8–12.

65 Nermi Uygur, *Wilhelm Dilthey'a göre konusu bakımından manevi bilimler grubunun bilgi bağlantısı*; krş. Ayhan Bıçak, a.g.e, s. 255.

Heimsoeth'in yönetiminde Dilthey ve Rickert'de *Geisteswissenschaften* kavrayışı üzerine Dilthey ve Rickert'te manevi ilimlerin temellendirilmesi adlı bir çalışma yürütmüştür.⁶⁶ *Mânevi ilimler Metodu olarak Anlama* başlıklı bu çalışmasında Wilhelm Dilthey, Wilhelm Windelband, Max Scheler, Erich Rothacker, Otto Friedrich Bollnow ve Eduard Spranger gibi felsefeciler ele alınarak Alman felsefi hermeneutik geleneğin Türkiye'ye ilk olarak girişine katkıda bulunmuştur.⁶⁷ Birand 1943'ten itibaren Ernst von Aster'in asistanıydı ve onun yönetiminde bir doktora tezi hazırlamıştır. 1948 yılında *Namık Kemal'in Devlet Anlayışı – Aydınlanma Devri ve Türk Düşüncesi üzerine bazı Tesirleri* adlı doktora tezini tamamlamıştır.⁶⁸ Ernst von Aster'in ölümü dolayısıyla Hilmi Ziya Ülken tez danışmanı olarak belirlenmiştir.⁶⁹ Böylece Türkiye'nin ilk felsefe kadın doktoru olur fakat İstanbul Felsefe Bölümü'nde onun doçent olması sağlanamamıştır. Ölümünden birkaç sene önce 1960 yılında Ankara İlahiyat Fakültesi'nde profesör olmuştur.

İkinci olarak misafir Profesör olarak İstanbul Felsefe Bölümü'ne gelen Joachim Ritter (1903–1974), Hamburg'ta Ernst Cassirer yanında doktora yaptıktan sonra Erich Rothacker'in asistanı olmuştu. Muhtemelen Mazhar Şevket Hamburg'ta ya da Bonn'da olduğu dönemde onunla tanışmıştır. Macit Gökberk'e göre, "Ritter'in buraya gelmesine [...] Mazhar Şevket İpşiroğlu önyak oldu".⁷⁰ Nietzsche hakkında bir çalışmasıyla⁷¹ mezun olan Bedia Akarsu (1921–2016) Ritter'in asistanı olur. Ernst von Aster'le birlikte başladığı "Wilhelm Humboldt'ta Dil-Kültür Bağlantısı" üzerine doktora tezini⁷² Ritter'in yanında bitirir. Aynı dönemde Akarsu, Alman felsefi antropolojinin temsilcisi olan Arnold Gehlen ve hocası Hans Freyer'in konferanslarını da çevirmiştir. 1956 ve 1958 yılları arasında Heidelberg Üniversitesi'nde kalıp Arnold Gehlen (1904–1976), Helmut Schelsky (1912–1984) ve Hans-Georg Gadamer (1900–2002) ile çalışır. 1960 yılında Max Scheler üzerine bir doçentlik tezi ile⁷³, Felsefe Bölümü'nde ilk kadın doçent olur.

Hartmann'ın talebesi olan Hermann Wein (1912–1981)'in makaleleri ve Felsefi Antropoloji üzerine konferansları İsmail Tunalı tarafından çevrilmiştir.⁷⁴ İsmail Tunalı (1923–2015) 1948 yılında mezun olduktan sonra Viyana Üniversitesi'nde doktorasını yapmıştır ve Felsefe Bölümü'nde 1953'ten sonra asistan olarak çalışıp Walter Heistermann'ın bir yazısı da çevirmiştir.⁷⁵ Bu dönemde Tunalı "Ontoljik Estetik" geliştirmeye başlamıştır.⁷⁶

66 Kâmuran Birand, *Dilthey ve Rickert'te manevi ilimlerin temellendirilmesi*, Ankara: Örnek Matbaası 1954.

67 Kâmuran Birand, *Mânevi ilimler Metodu olarak Anlama*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. yay., Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi 1960.

68 Krş. Kâmuran Birand, "18inci Asır Fransız Tefekkürü ve Namık Kemal", in: *Felsefe Arkivi* I/1 (1945), s. 99–140.

69 Ayhan Bıçak, a.g.e., s. 255.

70 Arslan Kaynaradağ, *Felsefecilerle Söyleşiler*, "Macit Gökberk: Felsefe, Tarih, Dil ve Atatürk Devrimleri Konusunda Söyleşi", İstanbul: Elif 1986, s. 11–62, s. 33.

71 Bedia Akarsu, "Nietzsche'ye göre Ahlakın Menşei Meselesi", Tez (Bitirme), İstanbul 1943.

72 Bedia Akarsu, *Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, İstanbul: İstanbul Matbaası 1955.

73 Bedia Akarsu, *Max Scheler'de Kişilik Problemi*, İstanbul: İÜ Edeb. Fak. yay. 1962.

74 Hermann Wein, "Kentorsvari Felsefe", çev. İsmail Tunalı/"Kentaursche Philosophie", in: *Felsefe Arkivi* III/3 (1957), s. 42–71 ve 72–102; *Tarih, İnsan ve Dil Felsefesi üzerine altı konferans*, çev. İsmail Tunalı/Beiträge zur philosophischen Anthropologie, İstanbul: İÜ Edeb. Fak. yay. 1959.

75 Walter Heistermann, "Kaynak ve Düzen", çev. İsmail Tunalı/"Ursprung und Ordnung", in: *Felsefe Arkivi* III/3 (1957), s. 13–26 ve 27–41.

76 İsmail Tunalı, "İntegral Bir Estetik Olarak Ontoljik Estetik", in: *Felsefe Arkivi* III/3 (1957), s. 155–167.

Antropolojik, ontolojik problemlerin dikkat çekici tekrarı ve özellikle Nietzsche ve Scheler gibi yazarların bitirme tezlerinde seçilmesi dikkat çekicidir.

Sonuç

Türkiye'deki Alman felsefesi söz konusu olduğunda, felsefe tarihinde özellikle otuzlarda Almanya'dan sürgün edilen profesörlerin etkisi vurgulanır. Şüphesiz sürgün edilen profesörler Reichenbach, Kranz ve von Aster'in çalışmaları ve etkisi çok önemliydi. Alanlarında uzmanlaşan dergilerin geliştirilmesi ve doktora sisteminin getirilmesiyle, üniversite kurumunun modernleşmesine katkı sağladılar.⁷⁷ Yeni düşünce akımlarını getirdiler⁷⁸, fakat bunu yaparken bu akımlara karşıt ya bu akımlarla rekabet içinde olan akımları dışladılar. Buna rağmen ve daha uzun süreli bilgi aktarımı perspektifinden bakıldığında, İstanbul Üniversitesi'nde en güçlü şekilde temsil edilecek akımların temsilcileri değillerdi. Bu durum ayrıca Türkiye için özel bir durum değildir: Genel olarak 1945'ten sonra marksizm, psikanaliz ve mantıksal ampirizm gibi Alman felsefesinin birçok akımı özellikle heideggercilik tarafından⁷⁹ silindi. İstanbul Üniversitesi'nde, sürgündeki profesörlerin temsil ettiği akımlara paralel olarak, kırklarda ve ellilerde başka akımlar ortaya çıkar. Bir yandan fenomenoloji ve *Lebensphilosophie* [yaşam felsefesi] ile tartışılan felsefi antropoloji ve "yeni ontoloji" ilgi odağı olurken (Takiyettin Mengüşoğlu, İsmail Tunalı), öte yandan metakritik ve kültürel antropolojiye dayanan, dil ve kültür hakkında bir refleksiyon geliştirilmiştir (Macit Gökberk, Bedia Akarsu, Nermi Uygur).

Finansal Destek: Çalışma Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG) tarafından verilen DFG-Förderung RO 5684/1-1 nolu burs ile desteklenmiştir.

Kaynakça

- BIÇAK, Ayhan (2011), "İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü", in: *Kutadgubilig Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*, sayı 19, s. 99–140.
- DÖLEN, Emre (2013), *İstanbul Darülfünu'nda Alman Müderrisler 1915–1918*, Bilgi Üniversitesi yay.
- GÜLTEKİN, Abdurrazak /KAYA, M. Cüneyt (2016), "İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün unutulmuş bir hocası: Orhan Sadeddin -hayati, eserleri ve felsefe anlayışı", in: *Felsefe Arkivi* II, s. 1–31.
- IRZİK, Gürol (2011), "Hans Reichenbach in Istanbul", in: *Synthese* 181/1, Springer, s. 157–180.
- KAFADAR, Osman (2000/1), "1933 Üniversite Reformu'nun Felsefe Eğitimine Etkileri", in: *Felsefe Dünyası*, 2000/1, sayı 31, s. 47–63.
- KAYA Cüneyt M. (2010), "Mehmet Emin Erişirgil: Bergsonculuktan Pragmatizme Bir Dârulfünün Hocası", in: *Kutadgubilig Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*, sayı 18, s. 129–180.
- KAYA Cüneyt/UTKU, Ali (2011), "Türkiye'de modern felsefe tarihi yazımının serencamı: Geç-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir literatür değerlendirmesi", in: *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (9, 17), s. 11–48.
- KAYNARDAĞ, Arslan (1986), "Üniversiterimizde ders veren Alman felsefe profesörleri", in: *İnönü Kuşuradı (haz.) Türk felsefe araştırmalarında ve Üniversite öğretiminde Alman filozofları*, Ankara: TFK yay., s. 1–31.
- (Haz.) (1986), *Felsefecilerle Söyleşiler*, İstanbul: Elif.

77 Krş. Ayhan Bıçak, a.g.e., s. 269.

78 Krş. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, a.g.e., s. 691–696.

79 Krş. Gérard Raulet a.g.e, s. 9–10.

- MANGOLD-WILL, Sabine (2013), *Begrenzte Freundschaft. Deutschland und die Türkei 1918–1933*, Göttingen: Wallstein.
- MILKOV, Nikolay (2008), “Die Berliner Gruppe und der Wiener Kreis: Gemeinsamkeiten und Unterschiede”, in: Martina Fürst, Wolfgang Gombocz & Christian Hiebaum (haz.), *Analysen, Argumente, Ansätze. Beiträge zum 8. Kongress der Österreichischen Gesellschaft für Philosophie in Graz*, Frankfurt – Lancaster: Ontos Verlag, s. 57–65.
- ORHAN, Gülser (1987), *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları Bibliyografyası (1924–1972)*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi yay. 1987.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1936), *Yirminci asır Filozofları, İstanbul: Kanaat Kitabevi*. – (1966) *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken yay.; İstanbul İş Bankası Kültür 2015.
- RAULET, Gérard (2006), *La philosophie allemande après 1945*, Paris: A. Colin.
- STADLER, Friedrich (2011), “The road to ‘Experience and Prediction’ from within: Hans Reichenbach’s scientific correspondence from Berlin to Istanbul”, in: *Synthese* 181/1 (2011), Springer, s. 137–155.

